

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

„VIETOS DVASIA“ CHRISTIANO NORBERG-SCHULZO ARCHITEKTŪROS FENOMENOLOGIJOJE

„Spirit of Place“ in the Christian Norberg-Schulz’
Phenomenology of Architecture

SUMMARY

During recent decades there have been attempts in urban theory and urban discourse at large to revisit and reconsider a number of concepts that have been marginalized or even suspended because of the rise of scientist ideology in academic research. The concept of spirit of place, known since Roman era as *genius loci*, is one of the key categories that had been lost and regained in the history of urban planning and its theoretical reflections. Architectural historian and theorist Christian Norberg-Schulz has made the most significant contribution to the revival of this old Latin idea of spirit of place in urban and environmental studies. The article focuses on the impact of Norberg-Schulz in developing the interest in the spirit of place as an intellectual endeavor of his phenomenology of architecture and place. The author of the article notes that the concept of *genius loci* or „spirit of place“ remains a useful analytical tool in advancing the discourse on contemporary urbanism so that material and non-material elements that make the true character of urban place in contemporary urbanity can be adequately evaluated in urban research. Norberg-Schulz later reconsidered his attitude about modernist dogmas (as professed by Le Corbusier, Sigfried Giedion et al.) of the limitless capacity to transform spaces. He became a spokesman for the symbiotic relationship between the human being and the natural/urban space humans and reconsidered the archaic idea of *genius loci* as imperative for contemporary city-building. His theoretical insights might be of use in developing theoretical study of the development of urban structures in contemporary Lithuania.

SANTRAUKA

Pastaraisiais dešimtmečiais urbanistikos teorijoje ir urbanistikos diskurse būta daugelio bandymų iš naujo peržvelgti ir apmąstyti tam tikras sampratas, kurios buvo marginalizuotos ar netgi išstumtos iš akademių

RAKTAŽODŽIAI: vietos dvasia, *genius loci*, Christian Norberg-Schulz, architektūros fenomenologija, urbanistika.

KEY WORDS: spirit of place, *genius loci*, Christian Norberg-Schulz, phenomenology of architecture, urbanism.

tyrimų lauko dėl scientistinės ideologijos iškilimo. Vietos dvasios, žinomos kaip *genius loci*, koncepcija nuo pat senovės Romos laikų yra viena esmingesnių kategorijų, kuri urbanistiniame planavime ir jo teoriniuose apmąstymuose buvo prarasta ir vėl sugrąžinta į akademinės minties apyvartą. Architektūros istorikas ir teoretikas Christianas Norberg-Schulzas padarė didžiausią įnašą į šios senosios lotyniškos vietos dvasios koncepto atgaivinimą urbanistikoje ir aplinkosaugos studijose. Straipsnyje susitelkiama prie Norberg-Schulzo indėlio į akademinį tyrimų, susijusių su vietos dvasios problematika, atgaivinimą, pasitelkus architektūros ir vietos fenomenologijos teorinę priegaią. Straipsnio autorius teigia, kad *genius loci*, arba „vietos dvasios“, koncepcija tebėra naudingas intelektualinis instrumentas plėtojant šiuolaikinio urbanizmo diskursą tam, kad materialūs ir nematerialūs elementai, lemiantys tikrąjį urbanistinės vietos pobūdį, būtų adekvačiai vertinami urbanistiniuose tyrimuose. Ankstyvuojų savo kūrybos tarpsniu buvęs ištikimas moderniosios urbanistikos ideologų (Le Corbusier, S. Giediono ir kt.) skelbtiems postulatams apie erdvės abstraktumą ir beribį atvirumą kaitai, vėlesniuose veikaluose Norberg-Schulzas iš esmės pakeitė savo požiūrį, išryškindamas simbiotinį žmogaus ir jo kuriamos urbanistinės aplinkos santykį susigrąžinant ir atsižvelgiant į archajinę *genius loci* idėją miestokūroje. Jo teoriškai pagrįsta „vietos dvasios“, arba *genius loci*, koncepcija gali būti naudinga plečiant urbanistikos diskursą šiuolaikinėje Lietuvoje, išgyvenančioje įvairias miesto plėtros problemas.

Pastaruoju metu į urbanistikos teoriją ir urbanistinių diskursą platesne prasme grįžta kai kurios gamtos ir kultūros reiškinų sampratos, kurios moderniosios scientistinės pasaulėjautos suklestėjimo laikotarpiu buvo išstumtos į akademinį tyrimų paribius ar netgi užribį. Viena jų, įsitvirtinusi ir įgyjanti vis didesnę reikšmę architektūros bei urbanistikos tyrimų lauke, yra „vietos dvasios“, arba lotyniškoji *genius loci*, sąvoka. 2008 m. rugsėjo 29–spalio 4 dienomis Kvebeke, Kanadoje, vykusio pasaulinė ICOMOS asamblėja paskelbė deklaraciją, įteisinančią „vietos dvasios“ svarbą išsaugant natūralaus gamtovaizdžio ir žmogaus sukurtą miestovaizdžio dermę. Joje, tarp kitų dalykų, teigiama, kad „vietos dvasią“ sudaro materialūs, t. y. vietos, statiniai, kraštovaizdis ir kt., taip pat nematerialūs elementai (atmintys, naratyvai, rašytiniai dokumentai ir kt.), kurie, pasak deklaracijos autorių, „reikšmingai prisideda kurdami vietą ir suteikdami jai dvasią.“¹ Tad šios deklaracijos tikslas – paakinti vyriausybes, nacionalines aplinkosaugos ir paveldosaugos institucijas ir bendruomenes skirti deramą

reikšmę „vietos dvasios“ išsaugojimui gamtiniuose bei urbanistiniuose dariniuose. Dar anksčiau „vietos dvasios“ problematika buvo programiškai reflektuojama aplinkosaugos sąjūdžiuose. Antai 1988–1993 m. laikotarpiu penkis šiai temai skirtus simpoziumus Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Japonijoje surengė aplinkosaugos psichologai Jamesas Swanas ir Roberta Swan. Juose dalyvavo per 350 pranešėjų: mokslininkai, kraštovaizdžio architektai, dizaineriai ir kt. profesijų specialistai. Šių itin gausių dalyvių ir klausytojų auditoriją sutraukusių renginių pagrindu buvo parengtos dvi plačiai nuskambėjusios ir nemenką įtaką padariusios knygos². Įvairūs vietos dvasios aspektai yra gvildenami ir šiuolaikinėje urbanistikos teorijoje, o tokį naują tyrimų rakursą atspindi ir nemažai dėmesio sulaukusi Dolores Hayden monografija, kurioje dar kitais rakursais plėtojama vietos dvasios problematika³.

Kita vertus, tenka pažymėti, kad vietos dvasios, arba *genius loci*, samprata nėra moderniosios vaizduotės kūrinys; ji turi senas šaknis ir siekia romėnų religiją bei mitologiją. Romėnų religinėje vaiz-

duotėje vietos dvasia buvo išreiškiama kaip žmogaus figūra, laikanti gausybės ragą, lėkštės formos ritualinį indą bei gyvatę. Jos, kaip ir dievų valios, buvo paimama atliekant religinius miesto vietos parinkimo ir jo įkūrimo ritualus⁴. Nors žlugus Romos imperijai vietos dvasios respektavimas nebeteko buvusios reikšmės, ši archajinė koncepcija nebuvo visiškai pamiršta; ji darė tam tikrą įtaką kai kurioms Vakarų kultūroms. Anglų literatūrinėje vaizduotėje, kaip galima spręsti iš XVIII a. poeto Alexanderio Pope'o eilėraščio, ši tradicija buvo gerai žinoma ir sėkmingai plėtojama. Savo eilėraštyje Pope'as rašė: „Consult the genius of place

in all; That tells the waters or to rise or fall“ (vert.: visais atvejais paisyk vietos dvasios, kuri priverčia vandens šaltinius atsirasti ir išnykti)⁵. XX a. *genius loci* sąvoka buvo minima ir aptariama vieno ryškiausių britų architektūros istorikų Nicolaus'o Pevsnerio veikale⁶, tačiau išsamiausio ir labiausiai konceptualizuoto tyrimo ji sulaukė Christiano Norberg-Schulzo išplėtojoje architektūros ir vietos fenomenologijos koncepcijoje⁷. Šios teorinės prielagos ir jos pagrindu sukurtos koncepcijos reikšmei urbanistinių studijų ir urbanistinės minties raidai bei joje slypinčio intelektualinio potencialo išryškėjimui ir yra skirti toliau pateikiami svarstymai.

ARCHITEKTŪROS FENOMENOLOGIJA KAIP INTELEKTUALINIO TYRIMO ĮRANKIS

Programiniame straipsnyje „Vietos reiškiny“⁸, kuriame buvo pateiktos pagrindinės tezės, vėliau išplėtos ir kritiškai reflektuotos keliuose didesnės apimties monografiniuose autoriaus veikaluose, Christianas Norberg-Schulzas, pažymėjęs, kad vieta negali būti laikoma kuo nors kitu, nei neatsiejama egzistencinio patyrimo dalimi, iškelė klausimą, kas turima galvoje kalbant apie vietą, ir atsakė į tą klausimą šitaip: „Akivaizdu, kad turime galvoje kažką daugiau nei abstraktų išsidėstymą. Turime galvoje totalumą, kurį sudaro konkretūs daiktai, turintys materialią substanciją, pavidalą, paviršių ir spalvą. Kartu sudėjęs, šie dalykai determinuoja „aplinkos pobūdį“, kuris yra vietos esmė. Apskritai kalbant, vieta turi tokį pobūdį ar „atmosferą“. Tad vieta yra kokybinis „totalus“ reiškiny, kurio negalima redukuoti į kurią nors iš jo savy-

bių, tokių kaip erdviniai santykiai, neišleidžiant iš akių jo tiesioginės prigimties.“⁸ Jis taip pat atkreipė dėmesį, kad fenomenologija, tapusi savita ir teisėta tyrimų sritimi, tyrinėjo įvairius pasaulio aspektus ontologijos, psichologijos, etikos ir netgi estetikos požiūriais, tačiau skyrė „palyginti mažai dėmesio kasdienei aplinkai. [...] Todėl verkiant reikalinga architektūros fenomenologija.“⁹ Vėlesniuose 9 darbuose šią tezę apie architektūros fenomenologijos būtinybę Norberg-Schulzas pavertė įvairiapusiškai išplėtotu *genius loci* diskursu.

Aplinka šiame diskurse buvo interpretuojama kaip konkreti, savitą charakterį ir bruožus turinti vieta, kurioje kažkas vyksta. Kitaip tariant, įvietinimas buvo suvoktas kaip kažkas skirtinga nuo paprasčiausios daiktų lokalizacijos, o vietos suvokimas siejamas su ištisu kom-

pleksu juslėmis patiriamų elementų, tokių kaip forma, spalva, faktūra ir kita. Tad Norberg-Schulzo darbuose buvo nubrėžta skirtis tarp abstrakčios, niekur nesančios ir tuo pačiu metu esančios erdvės bei konkrečios ir jutimais suvokiamos jos išraiškos tam tikroje vietoje, kurią galima atpažinti ir nusakyti, išskirti iš kitų vietų remiantis tam tikromis tik jai vienai būdingomis savybėmis. Galima teigti, kad plėtojant *genius loci*, arba vietos dvasios, diskursą, išryškėjo du esminiai šio reiškinių sandai: pirma, natūralios gamtos suformuota aplinka, ir antra, dirbtinė aplinka, sukurta žmogaus atsižvelgiant į gamtinio formanto sandarą arba ją ignoruojant, t. y. atimant iš vietos esmines, nepakartojamas jos savybes. Kaip Norberg-Schulzas aiškino savo vėlyviausiame veikale, būtent „fenomenologija, o ne teorija yra tas kelias, kuris turi tikslą pateikti prieigas prie struktūros ir jų prasmės gyvybės pasaulyje. Tad fenomenologija nesiekia pakeisti gamtos mokslų, o veikia mėgina pakeisti santykius ir visą principų korpusą, kurį išreiškia mokslas. Ir kadangi fenomenologija teikia kokybinį pasaulio supratimą, kuriame vyksta kasdienis gyvenimas, ji praturtina mokslą reikšmių interpretacijų pasirinkimo galimybėmis.“¹⁰

Norvegų architektas ir teoretikas Christianas Norberg-Schulzas, kurį laiką buvęs ir intelektualiai brendęs vyresnių moderniosios architektūros adeptų ideologijos (Le Corbusier, Sigfriedo Giediono) aplinkoje, vėliau padarė ryžtingą posūkį architektūros ir urbanistikos sąveikų su gamtine aplinka link, bet nenutraukdamas saitų su savo mokytojų intelektualiniu palikimu, kuriame išvėlgė modernio-

sios ideologijos neužgožtų mąstymo daigų potencialą. Tad nenuostabu, kad daugelyje vėlesnių veikalų Norberg-Schulzas su didžiule pagarba mini šiuos bei kitus kontroversiškus architektūros ir urbanistikos ideologus, padėjusius pagrindus moderniojo architektūros sąjūdžio plėtrai Vakarų kultūroje, vis dėlto akivaizdžiai toldamas nuo jų plėtotų urbanistikos sampratų. Kita vertus, nederėtų pamiršti, kad kai kurie vietos prasmės ir reikšmės urbanistiniame mąstyme ir veikloje neigusio Le Corbusier projektai (pavyzdžiui, jo garsioji Rošano koplyčia) rodo, kad architekto kūrėjo įžvalga akivaizdžiai kirtosi su šio moderniosios urbanistikos kūrėjo teorine-ideologine programa, kuriai netrūko destruktivių nesiskaitymo su gamta ir aplinka imperatyvų. Gilus susidomėjimas kasdienybės fenomenologija veikiausiai ir buvo toji priežastis, paskatinusi norvegų teoretiką ieškoti kitų architektūros ir urbanistikos įprasminimo formų nei tos, kurias propagavo Le Corbusier ir jo įkvėptas CIAM'o (moderniosios architektūros kūrėjų) sąjūdis. Šitai patvirtina ir pastaba, išsakyta fundamentaliame veikale *Genius Loci*. Pasak Norberg-Schulzo, „modernieji architektai apskritai paliko nuošalyje egzistencinę dimensiją, nors kai kurie iš jų spontaniškai pripažino jos reikšmę.“¹¹ Jis pažymėjo, kad vietos negalima suvokti vien remiantis neva objektyviomis „mokslinėmis“ kategorijomis, kadangi jose nesutelpa visos galimos šio reiškinių reikšmės ir prasmės, kurių pažinimui būtina pasitelkti platesnį, žmogaus ir pasaulio egzistenciją apimančią požiūrį, o jį, Norberg-Schulzo įsitikinimu, ir siūlo fenomenologinės žiūros taškas.

GENIUS LOCI CHARAKTERISTIKA

Vietos keičiasi, jos niekada nebūna statiškos būsenos: „Vietos struktūra nėra fiksuota, amžina. Paprastai vietos keičiasi, neretai sparčiai. Vis dėlto tai nereiškia, kad *genius loci* pasikeičia ar yra prarandamas [...]. Apsaugoti ir išsaugoti *genius loci* reiškia konkretizuoti jo buvimą vis naujesniuose istoriniuose kontekstuose. Taip pat galime tarti, kad vietos istorija turėtų būti jos savirealizacija.“¹² Kiek anksčiau nei kiti modernieji urbanistai, mąstę „puikaus naujo pasaulio“ arba beribės, nuolatinės pažangos kategorijomis, todėl neteikę deramos reikšmės gamtinės ir dirbtinės aplinkos drastiškiems pokyčiams, Norberg-Schulzas atkreipė dėmesį, kad modernioji sąmonė ilgą laiką ignoravo žmogaus ir jo sukurtų technologijų daromą žalą aplinkai. Pasak jo, „modernusis žmogus ilgai tikėjo, kad mokslas ir technologija išlaisvino jį iš priklausomybės nuo vietos. Šis tikėjimas pasirodė esąs iliuzija; tarša ir aplinkosauginis chaosas staiga pasirodė esantys šurpi Nemezidė [antikinė keršto deivė, – A.S.] tad vietos problema vėl susigražino būtąją svarbą.“¹³

Jis atkreipė dėmesį ir į tai, kad klasikinėje, t. y. antikinėje, Vakarų kultūroje buvo suvokiamas vietos unikalumas, individualumas ir išskirtinumas – tiek graikams, tiek vėliau romėnams vieta nebuvo toji jokiomis savybėmis nepasižyminti abstrakti erdvė, kaip ji buvo imta suvokti moderniojoje epochoje, kai mokslo ir technologijų raida įdiegė mintį, kad žmogus yra visagalis gamtos valdovas, galintis keisti jos pavidalus nesiškai tydamas su jos prigimtimi. Antikos

žmogus, pasak Norberg-Schulzo, puikiausiai suvokė neišvengiamą gamtos ir žmogaus pusiausvyrą, simbiotinių jų tarpusavio santykių būtinybę: Antikos žmogus gyveno kraštovaizdyje „įsitaisydamas gamtoje kaip lygus partneris. Jis yra ten, kur yra, ir jis žvelgia į gamtą kaip į lygiavertį „partnerį“.¹⁴

Christianui Norberg-Schulzui, priešingai nei modernizmo dogmomis persiėmusiems jo amžininkams, buvo svarbi erdvės ir vietos skirtis, kurią vėliau išryškino ir daugelis kitų XX a. architektūros ir urbanistikos teoretikų bei architektūros kūrėjų¹⁵. Aptardamas *genius loci* įtakos urbanistinei struktūrai ypatumus, Norberg-Schulzas pažymėjo, kad „su miestais dera elgtis kaip su *individualiomis vietomis*, užuot laikius juos abstrakčiomis erdvėmis, kur laisvai žaidžia „aklos“ ekonominės ir politinės galios. Gerbti *genius loci* nereiškia kopijuoti visus jo modelius. Tai reiškia determinuoti vietos ypatumą ir interpretuoti jį naujais būdais.“¹⁶ Ši pastaba liudija, kad „vietos dvasios“ problema nebuvo traktuojama nei statiškai, nei mechaniškai, kaip kažkokia nekintanti konkrečios vietovės savybė, o veikiau kaip komponentas, nusakantis ir apibrėžiantis būsimos kaitos potencialą, su kuria tiek architektui, tiek urbanistui ir miestų planuotojui privalu skaitytis.

Genius loci, arba vietos dvasią, jis interpretavo anaip tol ne pozityvistinėmis kategorijomis, kurioms besąlygišką ištiškumą jaučia daugelis šiuolaikinių urbanistų. Fenomenologinė žiūra leido jam įvertinti ir tuos komponentus, kurių de-

ramai neįvertino sekuliari modernioji sąmonė. Prasmės, kaip ir žmogaus egzistencijos, klausimai negali būti išsprauti į pozityvistinio mąstymo narvelį, tad, vertinant miesto sandarą, dera žvelgti plačiau – atsižvelgti į kultūros formose įkūnytą praeities epochų išmintį. Miestas nėra vien fizinis darinys, nepriklausantis nuo vietos ar laiko. Jo įkūrimas senosiose kultūrose buvo susijęs su archajinėmis religinėmis/metafizinėmis tradicijomis, kurias savo monografijoje aptarė Josephas Rykwertas¹⁷. Norberg-Schulzas išvalgiai nurodė: „Tais atvejais, kai miestas mus tenkina dėl jo aiškaus pobūdžio, paprastai didžiama jo statinių yra susieti su žeme ir dangumi tuo pačiu būdu; atrodo, jie tarsi išreiškia bendro gyvenimo formą, gyvenimo žemėje bendrumą. Tad jie sudaro *genius loci*, kuris leidžia žmonėms su juo susitapatinti.“¹⁸ Kalbėdamas apie „susitapatinimą“, tyrinėtojas turėjo galvoje ne vien psichologinį aspektą – vietos dvasios reiškinį suvokdamas kaip senosiose kultūrose egzistavusį mąstymo ir tikrovės suvokimo būdą, jis akivaizdžiai darė nuorodą į metafizinę dimensiją, t. y. tokią, kurią įkūnija simbolizmo tradicija. Neatsitiktinai Norberg-Schulzo koncepcijoje nebuvo apsieita be nuorodų į moderniosios religijotyros koncepcijas, pirmučiausia į Mircea Eliade' s šventumo ir profaniškumo (pasaulietiškumo) sampratą. Eliadė nurodė, kad metafizinėse tradicijose reikalaujama, jog pasaulis, kuriame gyvenama, „privalo būti įkurtas“, todėl fiksuoto taško, t. y. centro, atradimas laikomas pasaulio kūrimo ekvivalentu¹⁹. Pasak Eliade' s, „Šventos erdvės atradimas leidžia surasti fiksuotą tašką ir jo pagrindu įgyti orientaciją vienodumo chaose,

„įkurti pasaulį ir gyventi tikrąją šio žodžio prasme.“²⁰

Svarbus Norberg-Schulzo koncepcijos aspektas – *genius loci* išraiška konkrečių istorinių miestų sandaroje. Pristatydamas įvairius erdvės organizavimo būdus miestokūroje, jis aptarė keletą itin iškalbingų atvejų. Nagrinėdamas Prahos miesto sandarą, jis nurodė, kad „erdvinė Prahos struktūra buvo apibrėžta jau viduramžių tarpsniu atsižvelgiant į gamtinę situaciją. Pirmučiausia ji sudaryta iš trijų dalių: tirštai apgyvendintos lygumos, virš jos ant kalno esančios pilies ir upės, skiriančios tarp jų esančius elementus [...]. Istorijos tėkmėje šią esminę priešpriešą interpretavo ir praturtino vėlesnės kartos. Kalno vertikalumas ataidėjo miesto bokštuose ir iškilimuose, o miesto prisirišimą prie žemės atspindėjo pilies teritorijos plėtra horizonte.“²¹ Pasak tyrinėtojo, erdvinės struktūros ypatumai (bei jų variacijos) visuomet priklausė nuo konkrečios kultūros ir istorinio laikotarpio. Prahos atveju tai buvo viduramžiams būdinga erdvinė struktūra, kuria siekta „integracijos ir dinamiškumo.“²² Be to, svarbu nepamiršti, kad ji priklausė nuo bendresnių to regiono gamtinio reljefo ypatumų. Visiškai kitokia erdvinė struktūra buvo būdinga kitų regionų ir kultūrų miestams. Kiekvienu atveju istorinių miestų sandara, jo teigimu, atspindėjo vietos dvasios pastovumą. Jis teigė, esą galima tvirtinti, jog „prasmės, sutelktos vietoje, ir sudaro jos *genius loci*.“²³ Savo paskutiniame veikalė, tarsi apibendrinamas ilgamečių svarstymų ir tyrimų rezultatus, Christianas Norberg-Schulzas pažymėjo, kad „tapatumas reiškia gyvenimą pasaulyje, kuris suvokia vietą ir bendruomenę, kurioje

gyvenama.“²⁴ Šis suvokimas leido jam teigti, kad „įgyvendinimas reiškia gyvy-

bės pasaulio statymą, grindžiant jį vietos supratimu.“²⁵

IŠVADOS

Christiano Norberg-Schulzo indėlis į architektūros suvokimą ir urbanistikos istoriją neapsiriboja tik „vietos dvasios“ fenomenologija. Tačiau būtent šis jo teorinių svarstymų aspektas daro jo tyrimus itin aktualius pastarojo meto miestų plėtros ir jos refleksijų kontekste. Norvegų architektūros istorikas ir teoretikas į mokslinių tyrimų apyvartą gražino primirštą ir pozityvizmo išstumtą „vietos dvasios“, arba *genius loci*, kategoriją, kurią, pasitelkęs architektūros fenomenologiją, aktualizavo ne vien kaip fizinius artefaktus, bet ir metafizines prasmes ir reikšmes, kultūros ir religijos simbolius apimančių tyrimų lauką. Priešingai nei daugelis modernizmo dvasiai ištikimų „pažangių“ teoretikų, atmetusių neva „nemokslines“ kategorijas, Norberg-Schulzas praplėtė architektūros ir urbanistikos tyrimų intelektualinį instrumentarijų rekonstruodamas *genius loci* sampratą ir paversdamas ją analitinių-interpretacinių gamtinės aplinkos ir ypač miesto struktūros ir pobūdžio tyrimo metodologija, tolima įprastoms pozityvistinės ideologijos dogmoms. Šis posūkis metafizinės prasmų ir reikšmių dimensijos link buvo sinchronizuotas su

kitų miesto sandaros tyrinėtojų intelektualiniais interesais, praturtino urbanistinius tyrimus nauja ir perspektyvia teorinių išvalgų atrama. Didejantis dėmesys metafiziniams/archajiniams miesto genezės ir miestokūros aspektams bei idėjų istorijos potencialo panaudojimas urbanistikos problematikai aptarti Christiano Norberg-Schulzo išplėtotą teorinę *genius loci* koncepciją daro itin reikšmingą plečiant ir gilinant šiandieninių miesto tyrimų lauką. Neabejotina, kad pozityvizmo apnašų nusikračiusios jo teorinės išvalgos gali būti naudingos ir prasmingos plėtojant miesto istorijos ir miesto kultūros diskursą šiandieninėje Lietuvoje, kuri vis dažniau ir arčiau susiduria su įvairiais miesto plėtros keliamais iššūkiais. Jo posūkį nuo modernistinių imperatyvių paveiktos miesto sampratos prie istorinio-metafizinio urbanistinių problemų suvokimo reikėtų interpretuoti ne kaip „retrogradišką“ ar „nostalgišką“ atsigręžimą į praeitį, bet kaip naujų perspektyvių analizės instrumentų ir trajektorijų ieškojimą, sutampantį su naujų metodologinių perspektyvų paieškomis šiandieniuose humanitariniuose ir sociologiniuose urbanistikos diskursuose.

Literatūra ir nuorodos

¹ <http://www.international.icomos.org/quebec_declaration/pdf/GA16_Quebec_Declaration_Final_En.pdf > [žr. 2012 03 04].

² Žr. James and Roberta Swan. *The Power of Place*. – Wheaton, Ill: Quest Books, 1991; *Dialogue*

With the Living Earth. Ed. James and Roberta Swan. – Wheaton, Ill: Quest Books, 1996.

³ Žr. Dolores Hayden. *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*. – Cambridge, Ma.: The MIT Press, 1995.

- ⁴ Žr. Joseph Rykwert. *The Idea of a Town*. – Cambridge, Ma.: The MIT Press, 1988.
- ⁵ Cit. pagal: Saskia Irene de Wit. Articulating the Site: The Reflection of Garden as a Condensation of Genius Loci, *Nordic: Journal of Architecture*, No 1, Vol 1, autumn 2011.
- ⁶ Nicolaus Pevsner. *The Englishness of English Art*. – London: Peregrine Books, 1956, p. 181.
- ⁷ Žr. Christian Norberg-Schulz. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. – New York: Rizzoli, 1980; Christian Norberg-Schulz. *Architecture: Presence, Language, Place*. – Milano: Skira, 2000.
- ⁸ Christian Norberg-Schulz. The Phenomenon of Place (from Architectural Association Quarterly (1976), *The Urban Design Reader*, ed. by Michael Larice and Elisabeth MacDonald. – London: Routledge, 2007, p. 126.
- ⁹ Ten pat, p. 127.
- ¹⁰ Christian Norberg-Schulz. *Architecture: Presence, Language, Place*. – Milano: Skira, 2000, p. 21.
- ¹¹ Christian Norberg-Schulz. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. – New York: Rizzoli, 1980, p. 6.
- ¹² Ten pat, p. 18.
- ¹³ Ten pat, p. 18–19.
- ¹⁴ Ten pat, p. 46.
- ¹⁵ Išsamesnį šios skirties aptarimą žr. Almantas Samalavičius. Miestas: erdvė ar vieta?, *Urbanistika ir architektūra*, t. 29, Nr. 1 (priedas), 2005, p. 18–21.
- ¹⁶ Christian Norberg-Schulz. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, p. 182.
- ¹⁷ Žr. Joseph Rykwert. *The Idea of a Town*.
- ¹⁸ Christian Norberg-Schulz. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, p. 65.
- ¹⁹ Mircea Eliade. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. – New York: Harcourt, Brace and World, 1959, p. 22.
- ²⁰ Ten pat, p. 23.
- ²¹ Christian Norberg-Schulz. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, p. 85.
- ²² Ten pat, p. 94.
- ²³ Ten pat, p. 170.
- ²⁴ Christian Norberg-Schulz. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, p. 33.
- ²⁵ Ten pat, p. 91.